

Навчально-дослідна програма
«КИЇВСЬКЕ ХРИСТИЯНСТВО ТА УНІЙНА ТРАДИЦІЯ»

Український Католицький Університет
Гуманітарний факультет
Філософсько-богословський факультет

З благословення

*Глави Української Греко-Католицької Церкви
Блаженнішого Святослава Шевчука*

Видання здійснюється
у рамках публічного проекту
«Соборна Україна та Київська традиція»
*за жертвовної підтримки
українських меценатів*

Вікторія Білик, Оксана Карліна

**ЖИВА СПІЛЬНОТА
В ІМПЕРСЬКОМУ СВІТІ:
Луцька греко-унійна єпархія
кінця XVIII – першої третини
XIX століть**

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
Львів 2018

УДК 271.4(477.82-25)-773-9»17/18»

Б 61

Науковий редактор: д.і.н., проф. *Ігор Скочиляс*

Рецензенти: к.і.н. *Ірина Орлевич*, к.і.н. *Лідія Тиміш*

Рекомендовано до друку

рішенням Вченої ради Гуманітарного факультету

Українського католицького університету

(протокол № 6 від 29.08. 2014)

Вікторія Білик, Оксана Карліна

Б 61 Жива спільнота в імперському світі: Луцька греко-унійна єпархія кінця XVIII – першої третини XIX століть. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2018. – ??? с. (серія „Київське християнство”, т. 13).

ISBN ???

Монографія є вдалою спробою реінтерпретації традиційного погляду на історію унії в Російській імперії як епоху переслідувань і мучеництва та масової відмови русинів-католиків від своєї етноконфесійної тотожності. Засновану 1798 р. Луцьку греко-унійну єпархію автори книги розглядають як живу спільноту, котра, попри релігійні обмеження офіційної влади, зуміла зберегти свою організаційну структуру та розвинути доволі успішну душпастирську, культурно-освітню й харитативну діяльність. Феномен «довгого тривання» Унійної Церкви на Волині аж до 1840-х рр. (на відміну від Київщини і Поділля) уможливили тісна взаємодія духовенства і мирян на парафіяльному рівні, діяльна підтримка місцевої шляхти латинського і «руського» обрядів та попередні успіхи конфесіоналізації в Київській митрополії за часів Речі Посполитої.

Victoriya Bilyk, Oksana Karlina

Б 61 A Live Community in Imperial World: Lutsk Greek-Uniate Eparchy of the late 18th – first half of the 19th centuries. Lviv: Ukrainian Catholic University Press, 2018. – ??? p. (Kyivan Christianity Series, Vol. 13).

ISBN ????

The monography is a successful attempt of reinterpreting traditional view on the history of union in the Russian empire as a historical period of persecutions and martyrdom, as well as a mass-scale abandonment by Ruthenian Catholics of their ethno-confessional identity. The authors of the book consider Lutsk Greek-Uniate Eparchy, founded in 1798, a live community which, despite the religious limitations of the official authority, managed to preserve its organizational structure and develop a rather successful pastoral, cultural, educational and charity activity. The phenomenon of a *long lasting* Uniate Church in Volyn up till the 1840's (unlike in Kyiv area and Podillia) was made possible due to a tight interaction between clergy and laity on the parish level, an efficient support of the local nobility of the Latin and 'Ruthenian' rites and the previous successes of confessionalization in Kyivan Metropolitanate during the times of Polish-Lithuanian Commonwealth.

ISBN ???

Портрет луцького єпископа Стефана Левинського

ЗМІСТ

Передмова	9
Вступ: Історіографія та джерельний інструментарій	13
Історіографія	13
Джерельний інструментарій	26
Розділ 1. Конфесійна політика Російської імперії щодо Унійної Церкви....	35
Становище Унійної Церкви у 70–90-х роках XVIII століття	35
Перші спроби навернення русинів-католиків у „благочестиву віру”	46
Розділ 2. Правовий статус Унійної Церкви (1796-1825 рр.)	65
Між конфесійним примусом і свободою віросповідання: законодавче регулювання за царювання Павла I та Олександра I.....	65
Підготовка до ліквідації унії в „миколаївській Росії”. „Акт возз’єднання” 1839 року	86
Розділ 3. Організаційна структура Луцької єпархії	109
Луцька греко-унійна духовна консисторія. Адміністративний устрій єпархії.....	109
Парафіяльна мережа	122
Парафіяльні храми, каплиці та дзвіниці	142
Розділ 4. Парафіяльне духовенство	155
Висновки	167
Додатки	173
Бібліографія	247
Географічний покажчик.....	271
Іменний покажчик	273

ПЕРЕДМОВА

Укладення Берестейської унії 1596 р., коли частина єрархів Київської православної митрополії визнала зверхність папи римського і прийняла основні догмати католицизму, зберігши східну обрядовість, зумовило появу в українсько-білоруських землях нової еклезіальної спільноти – Унійної Церкви. Впродовж століть її назва трансформувалася. У 1774 р., після приєднання Галичини і Північної Буковини до монархії Габсбургів, Марія Терезія запровадила у своїх володіннях термін „греко-католики”. Натомість у документах Російської імперії від кінця XVIII ст. почали вживати щодо цієї Церкви означення „греко-унійна”, а її духовенство і вірних канцелярія Римського Апостольського престолу зараховувала до „руської греко-унійної нації”¹.

Попри все більше зацікавлення церковною історією після проголошення незалежності України в 1991 р., зумовлене активізацією релігійного життя² та зростаючим інтересом до духовної культури й політичної інструменталізації міжконфесійних стосунків³, більшість дослідників

---

¹ Див.: *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років: Збірник документів / упоряд. В. Ададу-ров. Львів 2011, с. 17–25 (№ 8), 37–40 (№ 13).*

² На цей феномен звертають увагу: В. Gudziak. *Ukrainian Religious Life during the First Five Years of Independence // Towards a New Ukraine I: Ukraine and the New World Order 1991-1996'. Proceedings of a Conference held at the University of Ottawa, March 21–22 1997. Ottawa 1999, с. 49–72* (українська версія статті опубл. у: о. Б. Гудзяк. *Релігійне життя в Україні у перші п'ять років незалежності // Ковчег: Наук. зб. з церковної історії 2* (2000) 165–175); В. Єленський. *Велике повернення: Релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Львів 2013.

³ А. Портнов. *Між „Центральною Європою” та „Русским миром”: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій*. Київ 2009; *„Русский мир” патріарха Кирила не для України: Зб. наук. ст. / за ред. А. Колодного*. Київ 2014; О. Polegkyi. *Changes in Russian foreign policy discourse and concept of „Russian World” // PECOB's Papers Series 6* (2011, October) 9–21.

традиційно зосереджується у своїх студіях на генезі Берестейської унії 1596 р. і соціально-економічному, політичному та соціокультурному становищі Унійної Церкви XVII–XVIII ст.⁴ Натомість її діяльність на Правобережній Україні після поділів Речі Посполитої почала цікавити вчених (причому не лише українських, а й зарубіжних) тільки в останні десятиріччя. Саме тому історія ліквідації унії російським урядом наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. залишається малодослідженою темою. У той час, коли Греко-Католицька Церква в Австрійській монархії здобула рівний з іншими віровизнаннями суспільний статус⁵, у Російській імперії урядові кола розглядали унію лише як чужорідний інструмент поширення зовнішніх культурно-політичних впливів, а тому спрямували всі зусилля на його усунення.

Життя унійної спільноти в „Західному краї” володінь династії Романових та насильницька ліквідація Греко-Унійної Церкви – одна з найяскравіших і найдраматичніших сторінок в історії київського християнства. На Київщині, Волині й Поділлі ця спільнота проіснувала до кінця 30-х рр. XIX ст., однак її становище в кожному зі згаданих регіонів мало свої особливості. Найміцніші позиції католики східного обряду утримували на Волині. Нашою робочою гіпотезою є припущення, що „довге тривання” унії тут було зумовлене наявністю виразно конфесійної ідентичності *Slavia Unita*. Ця тотожність сформувалася головно під впливом такого важливого чинника, як перетворення Волині впродовж XVII–XVIII ст. на відносно замкнутий географічний простір, який, на відміну від Брацлавщини, Київщини й Поділля, не перебував на Великому кордоні цивілізаційного зіткнення католицької, мусульманської та православної культурно-релігійних моделей⁶. Це уможливило реалізацію

---

⁴ Про це докладніше пише: І. Сковчиляс. Особливості історіописання київського християнства. Радянські реалії, діаспорна інтеграція та українська реабілітація // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, вип. 29: *Притит агере*. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. Львів 2017, с. 24–39.

⁵ І.-П.Химка. Греко-католицька Церква і національне відродження у Галичині, 1772–1918 // *Ковчег: Наук. зб. статей з церк. історії* 1 (1993) 73–107.

⁶ На українському матеріалі теорію відомого американського науковця Фредерика Джексона Тернера про фронтір як зону взаємодії й протистояння полікультурних домодерних спільнот (див.: Ф. Дж. Тернер. Значення фронтіру в американській історії // *Україна модерна* 18 (2011) 11–44) уперше творчо застосував: Я. Дашкевич. Конфесійні відносини обабіч українського Великого кордону (XIV–XVIII ст.) // його ж. *Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії*. Львів 2016, с. 37–42. Див. також: І. Чорновол. *Компаративні фронтіри: світовий і вітчизняний вимір*. Київ 2016.

на Волині (як, зрештою, і на землях сучасної Білорусі) доволі успішного проекту конфесіоналізації⁷ (в Центрально-Східній Європі вона була запізнілою й обмеженою⁸), а саме – перетворення місцевих русинів (духовенства і мирян) на самоусвідомлену унійну спільноту.

Викладені щойно міркування й спонукали нас підготувати дослідження, яке сприяло би подоланню в історіографії звичних схем трактування історії Київської митрополії (у сопричасті з Римом) у межах Російської імперії. Отож метою цієї наукової праці є висвітлення особливостей функціонування Унійної Церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. як живої спільноти в умовах імперського панування ексклюзивістської моделі взаємин „держава – Церква”. У книжці ми розглядаємо низку дослідницьких завдань, що сфокусовані на таких основних питаннях:

- заходи російського уряду кінця XVIII – 30-х рр. XIX ст., спрямовані на різке обмеження діяльності Унійної Церкви та маргіналізацію її суспільної ролі;
- розвиток організаційних структур Луцької греко-унійної єпархії в 1798–1828 рр.;
- зміни в економічному, соціальному і культурному статусі та освітньому рівні парафіяльного духовенства;

---

⁷ Класичними працями, що розкривають (у т. ч. під критичним кутом зору) дослідницький потенціал цієї парадигми, є: *Die Katolische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993* / ред. W. Reinhard, H. Schilling. Gütersloh 1995; H. Schilling. *Konfesjonalizacja: Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej* / перекл. J. Kałużny. Poznań 2010. Див. також: J. Deventer. ‘Confessionalisation’ – a Useful Theoretical Concept for the Study of Religion, Politics, and Society in Early Modern East-Central Europe? // *European Review of History* 11 (3) (2004) 403–425.

⁸ Дискусії щодо коректності застосування цього концепту до соціокультурних реалій Центрально-Східної Європи представлено в: *Churches and Confessions in East Central Europe* / ред. H. Łaskiewicz. Lublin 1999; *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* / ред. J. Bahlcke, A. Strohmeyer. Stuttgart 1999; A. Brüning. Confessionalization in the Slavia Orthodoxa (Bielorussia, Ukraine, Russia)? – Potential and Limits of a Western Historiographical Concept // *Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe* / ред. T. Bremer. London 2008, с. 65-96; A. Moritz, H.-J. Müller, M. Pohlig. Konfesjonalizacja Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku? // *Kwartalnik Historyczny* 1 (2001) 37–46; *Stosunki międzywyznaniowe w Europie Środkowej i Wschodniej w XIV–XVII wieku*. Warszawa 2002; *Конфессионализация в Западной и Восточной Европе в раннее Новое время: Доклады русско-немецкой научной конференции 14-16 ноября 2000 г.* / за ред. А. Ю. Прокопьева. Санкт-Петербург 2004.

– особливості культурно-освітньої та благодійницької діяльності Унійної Церкви.

Усталений в історіографії період ми розглядаємо з перспективи внутрішньої, регіональної історії того часу та інституційного розвитку Унійної (Греко-Унійної) Церкви, географічно обмежуючи своє дослідження Правобережною Україною, тобто територією, на яку поширювалася духовна юрисдикція луцького унійного владика. Відповідно до цього визначаються й часові рамки студії, обмежені роками функціонування Луцької греко-унійної єпархії, а також підготовчими заходами з реорганізації єрархічних структур Київської митрополії в 1790-х рр. та офіційною ліквідацією унії в Російській імперії 1839 р. Роботу побудовано таким чином, аби максимально повно здійснити триступеневий аналіз: тогочасної політики російського уряду щодо унії; організаційної структури Луцької єпархії та внутрішнього життя унійної спільноти регіону (у т. ч. парафіяльного клиру); культурно-освітньої та благодійницької активності Унійної Церкви.

Багаторічне опрацювання нами джерельних матеріалів (їхній інформаційний потенціал відображено в численних додатках), а передовсім величезного фонду „Луцька унійна генеральна духовна консисторія” в Державному архіві Волинської області, критичний аналіз попередніх напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників, застосування методів соціальної історії та структурного аналізу (з особливою увагою до концептів Великого кордону і конфесіоналізації) уможливили появу першої в українській історіографії монографії про внутрішнє життя Луцької єпархії 1798–1828 рр. як живої спільноти *Slavia Unita*, що тимчасово припинила своє існування лише внаслідок цілеспрямованої політики примусової конверсії місцевих уніатів у синодальне православ'я.